

УДК 342.4(477)

*П. О. Добродумов, канд. іст. наук, доцент кафедри державно-правових дисциплін
ДВНЗ “Українська академія банківської справи Національного банку України”*

КОНСТИТУЦІЯ УКРАЇНИ ЯК ЮРИДИЧНА ОСНОВА КОНСТИТУЦІОНАЛІЗАЦІЇ СУСПІЛЬНИХ ВІДНОСИН

У статті розглядається феномен конституціоналізації суспільних відносин в умовах демократичної трансформації українського суспільства. Автор підкреслює універсальний характер конституції як чинник конституціоналізації національної правової системи.

Ключові слова: конституція, конституціоналізація, конституційна культура, деформація конституційних цінностей.

Постановка проблеми. Поряд з поняттями “конституціоналізм”, “правова і конституційна держава”, “реалізація конституції” сучасна наука конституційного права почала оперувати поняттям “конституціоналізації правового порядку”. Це поняття вимагає зміни попередніх уявлень про категорії верховенства права та правової держави, про взаємодію конституції і правової системи країни як в умовах сталого розвитку, так і в перехідний період, під час кардинальної трансформації держави та суспільства.

Процес конституціоналізації правового порядку – всесвітньо-історичне явище, пов’язане з тенденцією юридизації суспільних відносин при переході від аграрного до індустріального суспільства і від індустріального до інформаційного суспільства, яка постійно посилюється, з широким розповсюдженням у сучасному світі теорії і практики конституціоналізму, концепції писаної конституції як основи правової системи країни.

Аналіз останніх досліджень. Проблема конституціоналізації суспільних відносин на сьогодні в науці конституційного права порівняно нова, надзвичайно актуальна, але водночас і недостатньо вивчена. Можна виділити лише окремі дослідження зазначеної проблеми, зокрема публікації І. І. Бабіна, Ю. О. Волошина, В. М. Кампо, А. М. Худика, Я. В. Чернопищука та інших вчених. У роботах цих авторів розглядаються поняття конституціоналізму, питання конституціоналізації фінансових правовідносин, міжнародного правопорядку, приватного права тощо [1–5]. Але системного дослідження зазначеної проблеми поки що не проведено.

Мета дослідження – розглянути загальнотеоретичний аспект конституціоналізації суспільних відносин як процес проникнення норм конституції і конституційного права в якості обов’язкових імперативів у різні компоненти правової системи.

Виклад основного матеріалу. Конституція 1996 року проголосила Україну суверенною, незалежною, демократичною, соціальною, правовою державою, визнала людину найвищою соціальною цінністю, закріпивши основні міжнародні стандарти прав людини, утвердила загально визнані в усьому цивілізованому світі принципи і юридичні механізми народовладдя, створила об’єктивно необхідні правові основи функціонування та подальшого розвитку суспільства і держави.

Разом з тим стан сучасного українського суспільства і політичного процесу в Україні об’єктивно потребує вдосконалення конституційного регулювання суспільних відносин. Необхідність і важливість змін до Конституції пояснюється насамперед потребою політико-інституційного дооформлення державності, відмежування від радянського правового спадку, втілення новітнього політико-правового бачення держави. На наш погляд, сучасна правова держава – це насамперед такий політико-правовий режим функціонування суспільства, де держава, керуючись принципом верховенства права, в сукупності своїх складових і механізмів виступає середовищем, засобом і гарантом реалізації та захисту прав людини і громадянина.

Поділ влади, без чого неможливо уявити існування громадянського суспільства і демократичної держави, в той же час висуває завдання – шляхом задіяння необхідних механізмів стримувань і протигаг зберегти

конституційно закріплений баланс взаємин різних органів влади, забезпечити динамізм і стабільний прогрес суспільства. На практиці ця задача може бути розв'язана тільки при наявності цілісної та повноцінної системи конституційного контролю. У цьому багато країн, що мають розвинену державність, як і країни, котрі стали на шлях демократичного розвитку, переконалися давно.

Вищим принципом існування і функціонування демократичного суспільства і правової держави є верховенство Конституції, що одночасно є основним змістом конституційного контролю.

Верховенство – це закріплена у самій Конституції ознака найбільшої загальнообов'язковості її дії, яка засновує ієрархію правових актів, що відводить конституції роль основи правотворчості і зв'язу правозастосовувача.

Підставою для цього є сам характер Конституції як правового акта установчої сили, ступінь загальнообов'язковості якого вище юридичної сили будь-яких інших приписів публічної влади, оскільки Конституція сама конститує її.

Для того, щоб виконати цю роль, Конституція сама не повинна суперечити вищим принципам права, вона повинна увібрати їх в себе. Конституція – це право справедливості, а не механічне поєднання загальновідомих положень.

Конституція є фундаментальною правовою субстанцією, покликаною не тільки заснувати інститути влади, встановити їх компетенцію і порядок взаємовідносин, але й гарантувати обмеженість правління, передбачити такі обмеження для державної влади, які породжують тісний зв'язок, причетність і взаємну відповідальність держави і особистості за управління суспільством і найбільшою мірою впливають з волі кожного і сукупної волі всіх. Конституція визначає таке співвідношення гілок влади і такі основи їх взаємовідносин, які мають на меті забезпечення перманентно-динамічного розвитку суспільства. Співвідношення сил має дискретний характер, в той час як його форми і межі передбачаються Конституцією, а єдиним способом легітимації є волевиявлення виборчого корпусу.

Конституція покликана окреслити межі права і надати йому внутрішню визначеність. А це, в свою чергу, висуває необхідність формування функціональної та інституціональної системи внутрішньоконституційної самоохорони.

Вища воля союзу громадян структурується в адекватному їй вищому законі держави, який одночасно зв'язує правовим впливом не тільки державу, що конститується основним законом, але й суспільство, яке її конститує. У цьому і проявляється установчий характер народного суверенітету, юридичним проявом якого є конститутивна воля громадян, що забезпечує внутрішній правовий зв'язок соціуму і держави, оскільки остання ніколи не зможе стати частиною цього соціуму.

Вищий закон правової держави, який має установчу силу і тим самим стоїть над самою державою, що є правовою основою формування і здійснення публічної влади, передбачає функцію охорони Конституції як вищу функцію правової держави, що має контрольний характер. На практиці суспільний організм набуває характеру своєрідної імунної системи самозахисту, яка в динаміці забезпечує функціональну рівновагу суспільства. Фактично конституційний контроль стає стрижнем імунної системи суспільного організму.

Безумовно, ціннісний вимір конституціоналізму кожного суверенного народу з урахуванням його соціокультурних особливостей визначає рівень громадянської зрілості даного соціуму, ступінь становлення суспільної злагоди і стабільності.

В Україні за останні двадцять років накопичилося достатньо досвіду для підведення певних підсумків конституційно-правового розвитку. Ніхто не може заперечувати певні позитивні результати суспільної трансформації в нашій країні. У той же час першочерговим завданням суспільної трансформації було і залишається встановлення конституціоналізму та гарантування стабільності конституційно-правового розвитку. Але це неможливо без певної політичної та конституційної культури, без надійного гарантування верховенства права за допомогою демократичних інститутів. Одним із таких інститутів є конституційний суд, який був створений для того, щоб на основі встановлення конституціоналізму зміцнити імунну систему суспільного організму і не допустити системних соціальних катаклізмів, надати суспільному розвитку певної стабільності і динамізму.

Звернення до Конституцій України показує, що правова держава, народовладдя, верховенство права, гідність людини, свобода, конституційна демократія, розподіл влади, суспільна згода, рівність, толерантність,

плюралізм, солідарність та інші загально визнані цінності в їх органічній єдності становлять основу конституційних рішень.

Але разом з цим реальна дійсність виявилася іншою. Доводиться констатувати, що в Україні має місце суттєва відірваність основоположних конституційних цінностей і принципів від соціальної дійсності. Її характерними рисами є низький рівень конституційної культури, системна неповноцінність механізмів забезпечення верховенства права, наявність деформованої, внутрішньо суперечливої правової системи, відсутність єдиного системного розуміння соціальних орієнтирів суспільного розвитку.

Головне завдання, яке стоїть перед нашою країною, – це послідовність у конституціоналізації суспільних відносин з подоланням конфлікту між конституцією і правовою системою в цілому. Але для цього необхідно подолати основну причину. А з точки зору конституційної конфліктології вона, на наш погляд, полягає в тому, що, вибираючи шлях впровадження модельної конституції в нашій країні, який, у свою чергу, вимагав зробити істотний акцент на імплементації в основному загальноєвропейських конституційних цінностей, ми опинилися перед фактом імплантації цих же цінностей. Суспільний організм пострадянського типу виявився недостатньо підготовленим до подібної імплантації. У такій болючій ситуації відкривалися великі можливості прояву політичного авантюризму, соціальної демагогії і криміналізації економічної системи.

Загальними характеристиками системної трансформації політичної системи є: нестійкість і невизначеність у суспільному розвитку і поглиблення кризи довіри; серйозні упущення і недоробки у здійсненні політико-правових перетворень; нерозвиненість громадянського суспільства; невідповідність соціальних орієнтирів суспільства конституційно проголошеним демократично-правовим цінностям, тобто наявність істотного дефіциту конституціоналізму; низький рівень функціональної та інституціональної дієздатності інститутів влади; антагонізм між політикою і конституційністю прийнятих рішень; як наслідок усього цього – накопичення певної негативної суспільної енергії, що з часом

може призвести до соціально-політичного вибуху з непередбачуваними трагічними наслідками.

У сучасних умовах міжнародна конституційно-правова думка, більш ніж коли-небудь, надає важливого значення надійному гарантуванню конституційних принципів і норм у суспільних відносинах, так званій конституціоналізації цих відносин, як передумові становлення правових, демократичних державних систем.

У порівняльному конституційному праві конституціоналізацію пов'язують з процесом реалізації конституції та її впливом на правовий і політичний порядок. Конституціоналізація – наслідок прямого юридичного впливу конституції, може розглядатися як технічний механізм нав'язування конституційних норм щодо правового порядку і деяких елементів політичного порядку.

Феномен конституціоналізації може мати широке і вузьке тлумачення. Вузьке застосовується у сучасному конституційному праві, де під конституціоналізацією права розуміється піднесення правової норми в ранг конституційного положення. У світлі такого розуміння процес конституціоналізації права пов'язаний з проблемою визначення та вибору об'єктів конституційного регулювання. Конституціоналізація як широке явище має на увазі характерний для індустріальних суспільств всебічний розвиток ієрархічно взаємопов'язаних способів та методів юридизації суспільних відносин взагалі і соціальних конфліктів зокрема. У зв'язку з цим ефективно правове регулювання суспільних відносин може бути представлено як певною мірою встановлений устрій конституційного характеру, а процес юридизації суспільних відносин в рамках такого устрою – як поступова конституціоналізація правового порядку в цілому.

Термін “конституціоналізація” застосовується в різних гуманітарних дослідженнях, де висвітлюються питання конституціоналізації прав дітей через конституційну доктрину, закріплення таких прав у нормах конституції. Особливо активно обговорюються проблеми конституціоналізації європейського права і виникнення на його основі “постнаціонального конституціоналізму” в Європейському Союзі.

Для визначення природи, особливостей і способів впливу конституції на суспільні відносини у вітчизняній науці, як правило,

використовувалося і продовжує використовуватися поняття “конституційне регулювання”. Застосування конституційного регулювання до суспільних відносин служить об’єктивним показником важливості певних груп і видів таких відносин у конкретно-історичних умовах підготовки і прийняття конституції країни. Рівень конституційного регулювання є найбільш високим з можливих рівнів правового регулювання.

М. П. Орзіх у рамках дослідження явища конституціоналістики запропонував конструкцію визначення феномена конституціоналізації, яка в цілому відповідає духу та сучасному стилю праворозуміння у західноєвропейській теорії права. “...Конституціоналізація, – пише він, – процес, орієнтований не тільки на приведення суспільних відносин у відповідність конституційним вимогам та постулатам, але ж й на “примішування” конституційних ідей і норм до іногалузевих правовідносин” [6, с. 122]. Інакше кажучи, конституціоналізація ним вбачається як всеосяжний процес насичення конституційними настановами різногалузевих норм права, правових доктрин, змісту внутрішньої та зовнішньої політики держави, яке в результаті повинно привести у відповідність до духу та змісту конституційно-правових норм суспільні відносини на усіх рівнях.

Слід погодитися із твердженням про те, що в процесі конституціоналізації певні інститути та галузі правового життя отримують такий рівень конституційно-правового регулювання, гарантування, захисту й охорони, що фактично веде до формування нових алгоритмів функціонування конституційно-правового механізму влади, певних підгалузей конституційного права [7, с. 3].

Юридичною основою конституціоналізації виступає конституція, яка містить правові норми вищого порядку для всієї правової системи. Ключову роль у конституціоналізації правового порядку відіграють нормативне і казуальне тлумачення Конституції України Конституційним Судом. Основними умовами конституціоналізації є нормативність Конституції та її пряме застосування судовими й іншими органами державної влади. Наявність норм міжнародного права та їх дія всередині правової системи країни, як правило, узгоджується з принципом верховенства конституції. Процес конституціоналізації

забезпечує інтеграцію правової системи, всіх галузей права, законодавства та інших компонентів правової системи. Конституціоналізація правового порядку – необхідний результат узгодження конституційних цінностей і принципів, а також всього корпусу конституційного та галузевого законодавства.

Роль конституції у процесі конституціоналізації правового порядку проявляється в трьох аспектах: 1) конституція виступає юридичною основою процесу конституціоналізації; 2) конституція забезпечує інтеграцію правової системи; 3) конституція встановлює механізм узгодження актів міжнародного та національного права.

Конституціоналізація суспільних відносин – це діяльність уповноважених органів, яка спрямована на те, щоб у встановленому порядку та визначеній процедурі надавати відносинам, які виникають у різних сферах суспільного життя, конституційної сили, шляхом внесення їх у Конституцію, або ж висловлення правових позицій Конституційним Судом, з метою приведення їх у відповідність із заданою конституційною моделлю суспільних відносин для якісної та послідовної реалізації норм різних галузей права, забезпечення компромісу публічних та приватних інтересів, захист основних прав і свобод особи, розв’язання конфліктів і колізій у суспільному житті, усунення з правової системи неконституційних нормативно-правових актів.

Конституціоналізація суспільних відносин тісно пов’язана з універсальним характером конституційних норм. По-перше, норми конституції зачіпають у процесі регулювання усі сфери суспільного життя. По-друге, універсальність конституційних норм проявляється завдяки закріпленню в конституції великої кількості норм-принципів, норм-цілей, норм-задач, норм-дефініцій, котрі в цілому можуть бути віднесені до конституційних категорій.

Основоположні конституційні цінності в суспільній практиці можуть гарантовано втілюватися в життя там і тією мірою, де і якою мірою утвердження конституційної демократії є стрижневим завданням і актуальним порядком денним державної політики. Вони не можуть обумовлюватися поточною доцільністю, обслуговувати бюрократичні, кланові і кримінальні інтереси. Забезпечення реального поділу і балансу влади, встановлення

народовладдя з гасла повинні стати живою реальністю. Кожне правове рішення повинно виходити з принципу верховенства права, що є основною гарантією стабільності і розвитку. Що заважає цьому?

Існує багато причин, з яких особливо хотілося б виділити такі:

- інерція мислення, менталітету і брак конституційної культури;
- низький рівень правосвідомості і недостатня політична воля в напрямку її підвищення;
- недосконалі конституційні та законодавчі рішення, спотворене сприйняття і реалізація основоположних принципів конституційної демократії в законодавчій політиці та правозастосовній практиці;
- недостатні гарантії дієздатності державних демократичних структур та деформованість політичних інститутів;
- інтенсивне зрощення політичних, економічних і адміністративних сил, яке істотно обмежує реалізацію основоположних конституційних цінностей у суспільній практиці;
- високий рівень корупції, покровительства і тіньових відносин;
- обумовлена зазначеними взаємопов'язаними чинниками неспроможність імунної системи суспільного організму протистояти цим негативним явищам.

Для перехідних країн найбільшою небезпекою є не те, що досягнення у сфері конституційної демократії скромні і неспівзвучні викликам часу. Ще небезпечніше, коли основоположні конституційні цінності в суспільній практиці, деформуючись, поступово піддаються мутації і починають відтворюватися як прийнятні суспільством реалії. Це вже суспільний метастаз, який також свідчить про явну неефективність суспільної імунної системи. Саме тому головним завданням конституційної діагностики є своєчасне виявлення і попередження виникнення подібних явищ. Для цього, як обов'язкову умову, необхідно закласти дієву систему конституційного нагляду і контролю, а головним завданням всіх органів державної влади в рамках своєї компетенції вважати внесення реального внеску в гарантування верховенства Конституції.

Суть конституційної демократії полягає саме в тому, що всі політичні розбіжності і соціальні конфлікти повинні вирішуватися в правовому полі, у відповідності з основними конституційними принципами, а не шляхом силового тиску. Адже конституціоналізм – це, в

підсумку, наявність усвідомленої системи конституційних цінностей у суспільному житті, у всіх проявах соціальної поведінки особистості.

Тільки в цих умовах стане можливим перетворення Конституції в діючу реальність, подолання політичного авантюризму, соціальних вибухів і антагонізму політичного протистояння, забезпечення еволюційності та стабільності конституційно-правового розвитку в країні.

Висновок. Отже, конституціоналізація правового порядку в Україні – необхідний процес реалізації конституційних норм, забезпечення основних прав і свобод особистості, підтримання територіальної цілісності держави, розв'язання конституційних конфліктів і колізій, усунення з правової системи неконституційних нормативно-правових актів.

Список літератури

1. Бабін І. І. Порівняльний аналіз конституціоналізації фінансових правовідносин у Конституції України та конституціях суміжних держав – членів СНД / І. І. Бабін // Науковий вісник Чернівецького університету: збірник наукових праць. Вип. 474. Правознавство. – Чернівці: Рута, 2008. – С. 66–70.
 2. Волошин Ю. О. Феномен конституціоналізації міжнародного правопорядку на сучасному етапі міждержавної інтеграції / Ю. О. Волошин // Вісник Маріупольського державного університету. – (Серія “Право”). – 2011. – Вип. 1. – С. 20–30.
 3. Кампо В. М. Конституціоналізація зовнішніх відносин України: євроінтеграційний аспект / В. М. Кампо // Вісник Конституційного Суду України. – 2007. – № 6. – С. 50.
 4. Худик А. М. Конституціоналізація публічних фінансів як засіб оптимізації системи фінансового права / А. М. Худик // Науковий вісник Чернівецького університету : збірник наукових праць. Вип. 435. Правознавство. – Чернівці : Рута, 2008.– С. 28–32.
 5. Чернопишук Я. В. Поняття “конституціоналізація” у сучасній конституціоналістиці / Я. В. Чернопишук // Актуальні проблеми держави і права : збірник наукових праць. Вип. 61 / редкол.: С. В. Ківалов (голов. ред.) та ін. ; відп. за вип. В. М. Дрьомін. – Одеса : Юридична література, 2011. – С. 117–123.
- Орзіх М. П. Конституціоналістика у складі юридичних понять / М. П. Орзіх // Наукові праці Одеської національної юридичної академії. – О. : Юрид. л-ра, 2009. – Т. 8. – С. 118–124.
- Кампо В. Конституціоналізація приватного права у практиці Конституційного Суду України / В. Кампо // Підприємництво, господарство і право. – 2008. – № 3. – С. 3–7.
- Отримано 25.02.2013

Анотація

В статті розглядається феномен конституціоналізації суспільних відносин в умовах демократическої трансформації українського суспільства. Автор підкреслює універсальний характер конституції, як фактор конституціоналізації національної правової системи.

Summary

The article discusses the phenomenon of constitutionalization of social relations in a democratic transformation of Ukrainian society. The author emphasizes the universal nature of the constitution, as a factor of constitutionalization legal system.